

Ramón SOBRINO BUHIGAS, *Corpus dos petróglifos de Galicia*, estudo preliminar de Ángel Núñez Sobrino, tradución do latín ao galego de Xosé Souto Blanco, Cangas do Morrazo, Morgante Edicións, [2020]. 243 páxs. ISBN: 978-84-15166-83-2.

Toda reedición dun autor desaparecido adoita ser, dalgún xeito, un acto de homenaxe e recoñecemento, e esta debeu ser en parte, a intención desta terceira edición do *Corpus Petroglyphorum Gallaeciae*. Este libro representa, dende a data da súa primeira publicación en 1935 ata os nosos días, un dos referentes máis destacados na historia da investigación arqueolóxica en Galicia¹.

Ao igual que na segunda edición do ano 2000, a publicación consta dun estudo preliminar a cargo de Ángel Núñez Sobrino, aportación imprescindible para comprender o contexto histórico no que o *Corpus* foi concibido. O libro lémbra-nos, ademais do evidente papel desempeñado polo autor do *Corpus*, o traballo fundamental levado a cabo por outros dous persoeros destacados: Enrique Campo Sobrino e Casto Sampedro Folgar. A través do estudo preliminar son descritos os acontecementos, o contexto cultural e o proceso de xestación do *Corpus Petroglyphorum Gallaeciae*. Deste xeito, o lector pode

comprobar como, a elaboración desta grande obra, foi un punto de chegada tras décadas de traballos, descubrimentos, publicacións e exposicións, entre as que destaca a Rexional de 1909 en Compostela. O estudo preliminar consta, asemade, de diversa información complementaria, como por exemplo, un listado coas exposicións e publicacións realizadas sobre a figura de Enrique Campo Sobrino. Así mesmo, achégase a listaxe da bibliografía completa de Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza. Nun terceiro apartado, é incluído un texto breve sobre a documentación conservada do autor do *Corpus*: clixés fotográficos, debuxos, manuscritos etc, o que nos revela un inxente traballo aínda por desenvolver encol da figura de Ramón Sobrino. É de agradecer que, como parte do estudo preliminar, esta reedición vaia acompañada de dous álbumes con fotografías e debuxos cunha cronoloxía que abarca practicamente toda a primeira metade do século XX.

Ramón Sobrino Buhigas non foi alleo ao contexto cultural das primeiras décadas do século XX, cuxo desenvolvemento foi frustrado polo golpe de estado de 1936. Lendo as liñas de Ángel Núñez, pódese percibir o ambiente intelectual xerado por ese vendaval cultural que supuxo a xeración Nós, e que co Seminario de Estudos

---

¹ Debemos mencionar que, esta última reedición do *Corpus*, coincide felizmente no tempo coa publicación do libro homenaxe a Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza, *Memoria e Legado dos Petróglifos*, editado polo Colectivo A Rula en 2020

Galegos, imprimiron nos arqueólogos da época, ese espírito galeguista e cosmopolita, que en Ramón Sobrino foi reflectida na frecuente colaboración con arqueólogos portugueses, británicos ou franceses e na perspectiva internacional que o arqueólogo galego adoptou para a comprensión da arte rupestre; por fortuna, esta mesma perspectiva foi continuada tempo despois polo seu fillo Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza.

O texto do *Corpus Petroglyphorum Gallaeciae*, que é presentado tanto na súa versión orixinal en latín como traducida ao galego por Xosé Souto Blanco, convén ser lido con detemento e atendendo á densidade de contidos que ofrece. Non esquezamos que se trata do estado do coñecemento que sobre arte rupestres galega existía naquel momento. Ramón Sobrino non se demora en apartados descritivos, senón que procede á exposición de observacións e conclusións razoadas, a maior parte delas vixentes na actualidade para a maior parte dos arqueólogos. Mais, se ben dicíamos que o *Corpus* foi un punto de chegada para a investigación rupestre da época, tamén supuxo un punto de partida que vai definir boa parte dos eidos da investigación que van ser desenvolvidos ata o século XXI. Comezando polo nome que recibirán os gravados rupestres que, vai ser nesta publicación cando se propoña formalmente o termo de *petróglifo*. Esta proposta terminolóxica terá tal éxito que, mesmo na actualidade, o termo petróglifo é sinónimo de arte rupestre galega para moitos especialistas de alén das nosas fronteiras.

Os aspectos abordados por Ramón Sobrino Buhigas, van ser os eixes principais que orientarán a investigación desenvolvida ao longo do século XX. Así, na propia introdución, é sinalada a importancia das

lendas e tradicións orais asociadas aos petróglifos, tamén é ofrecida unha síntese da historia da investigación de finais do século XIX e comezos do XX, así mesmo preséntase unha relación das principais estacións rupestres coñecidas en Galicia, aborda o tema da terminoloxía, as formas e tipos de deseños, técnicas de gravado, emprazamento e distribución, cronoloxía, significado e, nos parágrafos finais, apunta unha serie de propostas a desenvolver no futuro.

Quixera referir, moi brevemente, algunhas das ideas presentadas por Ramón Sobrino en 1935 respecto a algúns temas tratados no *Corpus*. Poderíamos destacar os apartados referidos a tres aspectos: conceptos e terminoloxía, técnica de gravado, cronoloxía e significado.

En xeral, Ramón Sobrino Buhigas mostra un esmerado coidado no uso de terminoloxía para se referir aos conceptos manexados na súa investigación. Non esquezamos que a terminoloxía é un instrumento fundamental para pensar e expresar con precisión as ideas. Para o autor, os petróglifos son representacións ideográficas, no sentido de que se refiren a unha idea, é dicir, unha grafía construída e non unha copia das formas naturais, ao igual que logo fará Ramón Sobrino Lorenzo-Ruza, non emprega o termo “naturalista” para se referir ás representacións de cuadrúpedes, por tratarse estas de formas convencionais para expresar un concepto. Lamentablemente, esta preocupación pola terminoloxía non tivo toda a continuidade desexada, en autores posteriores é común observar o emprego do termo “naturalista” para se referir a deseños figurativos esquemáticos ou utilizar “abstracto” onde se debería dicir “xeométrico”.

Outro tema é o relativo á técnica coa que foron realizados os gravados rupestres

tres. Ramón Sobrino apunta a unha técnica que, na actualidade, semella ser a máis aceptada. Os gravados serían realizados mediante percusión e logo abrasión, servíndose de auga para incrementar a efectividade do instrumental empregado, que sería fundamentalmente pétreo. A arqueoloxía experimental vén a demostrar como o emprego da auga acorta considerablemente o tempo de execución dos petróglifos. Por outra banda, o aspecto en U aberto, que mostran os gravados prehistóricos realizados en granito, tal e como apunta Ramón Sobrino, non pode ser explicada sen un labor de abrasión intencional, posto que, a resistencia do granito, e especialmente dos grans de cuarzo, impediría que a erosión natural moldease os sucos ata conferirlle o aspecto que presentan na actualidade.

Así mesmo, un aspecto importante do libro é o da cronoloxía, tema que aínda na actualidade está lonxe de ser resolto definitivamente. O autor comeza a súa reflexión co aserto “Absurdum esset idem tempus omnibus petroglyphis stabilire”. Ramón Sobrino, como coñecedor da arte rupestre europea, sabía que as grandes áreas de concentración de arte rupestre se caracterizan por ter sido desenvolvidas ao longo dun dilatado proceso acumulativo de miles de anos. No *Corpus* apunta un marco cronolóxico para a arte rupestre, que tería os seus inicios no Neolítico e que se prolongaría ata a Idade do Ferro, ambos períodos incluídos. O autor era consciente, xa nos anos 30, da complexidade formal dos petróglifos, polo que, a través da comparanza con outros deseños de Europa Occidental, atopa, entre outros, paralelismos na arte megalítica, en artefactos e gravados da Idade do Bronce e en deseños das culturas arqueolóxicas referidas como Hallstatt e La Tène.

Finalmente, no que se refire ao significado dos petróglifos, o autor ofrece propostas que, tal e como acontece cos outros eidos, algunhas foron desbotadas, mentres que outras son de plena vixencia. Neste apartado, destaca a utilidade do uso da documentación etnográfica e antropolóxica, menciona a arte dos aborixes australianos, en moitos aspectos semellantes a deseños xeométricos da Arte Atlántica. Por elo apunta ao carácter sacro dos sitios con arte rupestre e destaca a súa posible relación co culto solar, proposta esta que semella estar abalada, nalgúns casos, por estudos posteriores, tanto de carácter iconográfico como por observacións arqueastronómicas.

En definitiva o *Corpus Petroglyphorum Gallaeciae*, fixo posible que Galicia estivese, durante un breve período de tempo, ao mesmo nivel que o resto de Europa na investigación en arte rupestre. Pouco antes da publicación do *Corpus*, na afastada Escandinavia, Oscar Almgren publicaba en 1927 *Hällristningar och Kultbrück* primeira síntese dos gravados rupestres de Tanum en Suecia. Tamén será no primeiro terzo do século XX cando Clarence Bicknell e logo Piero Barocelli cataloguen e publiquen os seus estudos sobre os centenares de pedras gravadas en Mont Bego en Francia e, case simultaneamente, será Gualtiero Laeng nos Alpes italianos quen leve a cabo as primeiras catalogacións sistemáticas de Valcamónica. Neste contexto histórico, o dos primeiros estudos sistemáticos e catalogacións, no que a fotografía tivo un papel destacado, é onde debemos situar os traballos de Ramón Sobrino, formando parte dos impulsores na investigación das tres grandes rexións de gravados rupestres de Europa Occidental: a escandinava, a alpina e a atlántica.

En definitiva, esta terceira reedición do *Corpus Petroglyphorum Gallaeciae*

está plenamente xustificada nun momento da investigación no que corremos o perigo de considerar os petróglifos como carentes de interese para comprender o noso pasado, como meros restos antigos que merecen ser conservados, mais, inservibles

como fontes de coñecemento. Neste contexto, o *Corpus* lévanos a unha época da arqueoloxía na que a arte rupestre era un recurso fundamental para a comprensión da Prehistoria.

Manuel Santos-Estévez

*Instituto de Ciencias del Patrimonio
INCIPIT-CSIC*